

ПРОФ. Д-Р СТОЙКО СТОЙКОВ И БЪЛГАРСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Abstract: The article follows up and assesses the lexicographic activity of professor doctor Stoyko Stoykov – authorship and editing work – ever since he was appointed in the Institute for Bulgarian language to the Bulgarian Academy of Sciences (1942) until his death in 1969. His contribution for the preparation of the single volume *Bulgarian explanatory dictionary* (1955) and the three-volume *Dictionary of the modern Bulgarian standard language* (1955–1959) is mentioned. The article presents his innovatory ideas about the creation of *Ideographic dialect dictionary of the Bulgarian language* and of comprehensive language of the Bulgarian dialect lexis, for which professor Stoykov created the foundations in a special lexical archive in the Institute for Bulgarian language. A tribute is paid to his contribution for the development of the Bulgarian dialect lexicography, as it was mainly summarized in his capital work *The lexis of the Banat speech* (1968).

Key words: dialect lexicography, lexicographic archive, dialect dictionary, comprehensive dialect dictionary, ideographic dictionary

1.0. През 2012 г. Институтът за български език (ИБЕ) „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките (БАН) чества своята 70-годишнина и отбелязва 70 години развитие на академичната лексикография в България, юбилейни дати, на които е посветена и Шестата национална конференция с международно участие по лексикология и лексикография (София, 24–25 октомври 2012 г.).

На 26 октомври 2012 година се навършват и 100 години от рождението на проф. д-р Стойко Стойков, чието име и научноизследователска дейност са пряко свързани с юбилейните годишнини.

2.0. На 15 май 1942 г., както е добре известно на учените от ИБЕ и на по-голямата част от българската филологическа общност, Управителният съвет (УС) на БАН и нейният Историко-филологически клон вземат решение да бъде създадена *Служба за български речник*, за да се осъществи една от изконните идеи на Българското книжовно дружество (БКД) – изработване на речник на българския книжовен (литературен) език. Главна заслуга за това решение има акад. Стоян Романски, чиято енергия, авторитет и научноорганизаторски качества му позволяват веднага да сформира и първия екип от трима млади асистенти – д-р Стойко Стойков, Александър Бурмов и Иван Коев. Задачата на този екип е планомерно и системно да събира езиков материал за *Речник на съвременния български книжовен език* (РСБКЕ), да го подрежда в архив и да го класифицира по значение и употреба.

Свидетелство за решението от 1942 г. е *Протокол* от заседанието на ръководството на Историко-филологическия клон, в който като точка б. е записано: „По писмен доклад на Стоян Романски се реши да бъдат назначени и плащани от предвидения за 1942 г. специален кредит следните лица, които да работят за събиране на материал за речника на книжовния български език:

Д-р Ст. Стойков, Ал. Бурмов и Ив. Коев Стоянов с месечна заплата не по-голяма от заплатата на асистентите при Университета“¹.

Така, в разгара на Втората световна война, при силна финансова стагнация, БАН решава да осъществи една от най-важните си национални цели – съставянето на речник на българския книжовен език – като създава специална научноадминистративна единица, чиято дейност осигурява и с необходимите парични средства.

От тук нататък името на проф. Стойков, неговата научноизследователска, научноорганизаторска и научноадминистративна дейност (с кратковременно прекъсване) се свързват завинаги с Института за български език при БАН.

3.0. Изборът на темата за моя доклад – „Проф. д-р Стойко Стойков и българската лексикография“ – е мотивиран преди всичко от факта, че тази страна от научноизследователската му дейност, като се изключат рецензиите за речника на банатския говор (вж. Младенов 1974: 36–37) и кратката статия на Симеон Бояджиев (Бояджиев 1970: 111–114) почти не се отбелязва и анализира в българската лингвистична литература.

Въпреки че преминава на работа като асистент в Софийския университет (СУ) „Св. Климент Охридски“ (1943 г.), че впоследствие приоритетно насочва интересите си към българската диалектология и лингвистичната география, към фонетиката и фонологията, като създава и първата у нас Лаборатория за експериментална фонетика (при ИБЕ), проф. Стойков никога не скъсва връзките си с лексикографията, областта, с която започва и научната му кариера. Съществено място в дейността му в тази област няколко години по-късно заема личното му участие в работата по еднотомния *Български тълковен речник* (БТР) и тритомния *Речник на съвременния български книжовен език* (РСБКЕ).

3.1. От 1946 г., в колектив с Любомир Андрейчин, Иван Леков, Цветан Тодоров, Никола Костов, Стефан Илчев и Любен Георгиев, Стойков участва като автор в подготвяния еднотомен БТР. Речникът е готов само след две години и през 1948 г. е представен в Академичното издателство. Поради „технически и издателски проблеми“, по свидетелство на С. Бояджиев (който е редактор на речника), отпечатването му се отлага няколко пъти. По-късно трудът е прехвърлен в Държавното издателство „Наука и изкуство“, където излиза през 1955 г.² БТР е първият опит в българската лексикография да се състави ненормативен тълковен речник, в който да бъде отразено словното богатство на българския книжовен език (БКЕ) от Освобождението на България (1878 г.) до средата на XX век. „Несъмнено приносят на проф. Ст. Стойков – пише С. Бояджиев, – е от съществено значение, като се имат предвид задълбочените му познания в областта на съвременния български език, на

неговата история и развитие, както и неговите основни проучвания и теоретични разработки от областта на българските диалекти и на социалните говори“ (Бояджиев 1970: 112).

3.2. Проф. Ст. Стойков участва в изработването и на тритомния РСБКЕ като редактор (член е на редакционната комисия). Съвсем накратко в своята възпоменателна статия за проф. Стойков, оценявайки БТР и РСБКЕ като най-значителните лексикографски трудове за онзи период, проф. К. Мирчев пише: „Колективите, с които той работи, дълго ще помнят авторитетната му намеса при решаването на не малко трудни от теоретично и практично гледище въпроси...“ (Мирчев 1974: 12).

4.0. Проф. Стойков живее и работи в периода, когато развитието на българската лексикография „набира скорост“ и убедително се утвърждава като научна лингвистична област. Опитът му в работата по двата речника върху БКЕ, интересите му към проблемите на лексикологията, особено към диалектната лексикология, както и към развитието на диалектната лексикография в чужбина, пораждаат идеята диалектната лексикографска практика в България да се организира институционално, като се постави на модерни съвременни (за периода от третата четвърт на 20. век) научни основи. Възможност за реализация на тази идея проф. Стойков вижда единствено в създадената и ръководена от него Секция за българска диалектология (СБД) и лингвистичен атлас при ИБЕ, на който БАН е поверила изработването на фундаментални колективни трудове с важно национално значение.

Като изследовател на българската диалектна лексика, която намира за област, предоставяща възможности да се открият „неподозирани черти от историята на българските диалекти“, проф. Стойков бързо стига до убеждението, че „час по-скоро трябва да бъде създаден академичен диалектен речник на българския език, който да обхване богатите печатни и архивни материали, събрани от началото на нашия век (XX век – бел. моя, Ю. Б.) до днес, след излизането на „Речник на българский език“ от Н. Геров“ (Стойков, Младенов 1969: 155). За тази цел под негово ръководство в СБД и лингвистичен атлас се събира лексикален материал освен от диалектоложките изследвания, още и от фолклорни, етнографски и краеведски проучвания, които се систематизират в архив за бъдещия голям речник на българската диалектна лексика. За около две десетилетия, паралелно с работата по Българския диалектен атлас (БДА), по сведение на самия проф. Стойков, са събрани „350 000 листчета“³. Проф. Стойков започва работата по диалектния речник с ясното съзнание за нейната мащабност и невъзможност тя да бъде осъществявана само със сътрудниците от диалектоложката секция. Затова той привлича и външни сътрудници за събиране на лексикален материал, чиито приноси, след рецензиране, са били откупувани от Института за нуждите на речника. Пак във връзка с тази задача той поставя началото и на поредицата „Българска диалектология. Проучвания и материали“, издавана от ИБЕ (от 1962 г. до 1981 г. са отпечатани 10 тома).

Преждевременната кончина на проф. Стойков му попречи да осъществи (вероятно след завършването на БДА) своята идея за голям академичен диалектен речник на българския език, идея – уникална по замисъл и с изключително важно национално значение. Убедена съм, че в съзнанието си той вече е имал представа и за концепцията, и за структурата на речника, както и за конкретното извършване на съставянето му. Ако не беше напуснал живота толкова неочаквано и рано, като имам предвид вродения му организаторски талант, необикновената му работоспособност, всеотдайност и чувство за отговорност, днес българската академична лексикография щеше вече да разполага поне с първите няколко тома от този речник, който заедно с БДА трябва да бележат върха в развитието на диалектологията в България.

Паралелно с началото на събиране на архив за българския диалектен речник (БДР) в ИБЕ, в СУ към Катедрата по български език Ст. Стойков започва осъществяването и на една друга своя идея – създаване на лексикална картотека въз основа на студентски дипломни работи (в началото 150 на брой) и на курсови работи на студенти задочници. Впоследствие в работата по тази картотека, както отбелязва М. Младенов, се ражда и идеята за създаване на *Идеографски диалектен речник на българския език*. През 1969 г. Ст. Стойков и М. Младенов вече са изработили и публикували *Проект* за този тип речник (Стойков, Младенов 1969: 155–170).

В точка 2. от *Проекта* двамата автори определят задачата и характера на речника: „Идеографският диалектен речник на българския език – пишат Стойков и Младенов, – има за задача да представи лексикалното богатство на българските говори, като се излиза от лексиката на книжовния език. По тази причина по строеж той съществено се различава от всички досегашни диалектни речници, издадени у нас и в чужбина, в които в азбучен ред се дават диалектните думи, а след това се привеждат техните книжовни съответствия или се тълкуват значенията им със средствата на книжовния език. В *Идеографския речник* се постъпва по обратния начин – в общ азбучен ред се дават книжовните думи и особените понятия, а след тях се дават всички техни диалектни съответствия“ (Стойков, Младенов 1969: 155) с тяхното географско разпространение. В края на проекта са приложени отделни речникови статии, които илюстрират концепцията на авторите и показват как би трябвало да изглежда общата структура на замисления речник.

От теоретична гледна точка идеографският речник по замисъл може да бъде определян като „понятиен“ речник. Изходната му основа не са конкретните лексикални единици, а „идеите“, т.е. понятията, за които има формални езикови изразители –названия – в българския език на книжовно и на диалектно равнище. Лексикографската теория приема, че всеки речник има своя „метаезик“. За идеографския речник в тази функция са избрани лексикалните единици на книжовния български език, които заемат лявата страна на речника, т.е. мястото на словника. Идеята за идеографски диалектен речник е новаторска идея не само за българската, но и за славянската лексикография

през 60-те години на ХХ век. Построяването на диалектни речници тогава (а и по-късно) се основава на принципа да се върви в посока „от лексикалната езикова единица (думата), т.е. от формата към значението“. Идеографският речник се предвижда да бъде съставен по противоположен принцип – „от значението към думата, т.е. към формата“. Няма съмнение, че пристъпване към работа по идеографски речник би било невъзможно, ако българската лексикография вече не е разполагала с еднотомния БТР и с тритомния РСБКЕ. Това проф. Стойков дълбоко е съзнавал и използвал. В замисъла за идеографски речник, както личи и от проекта, прозира неговото убеждение, че за да се върви напред, трябва да се познава и оценява постигнатото у нас и в чужбина, убеждение, което пронизва цялото му творчество. Стойков започва своите научни занимания с ясното съзнание за особената роля на традицията и новаторството в развитието на научния живот. Затова напълно вярна е оценката на акад. Петър Динеков, че у Ст. Стойков традиция и новаторство „се свързваха и сливаха в общо научно движение“ (Динеков, Младенов 1993: 5).

С принципа, който се предлага за изработване на идеографския речник, проф. Стойков има „пионерска“ роля в българската лексикографска теория. Замисълът за идеографски речник със специфичния подход – от понятието към езиковата единица – заслужено нареждат Ст. Стойков до неговия любим учител – акад. Александър Теодоров-Балан, който пръв и единствен за времето си в българското езиковедие изследва езиковите факти от значение към форма. Когато се ражда идеята за идеографския речник, подходът от значение към форма вече все повече разширява своето приложение и намира подкрепа в европейската и световната лингвистика.

Четири десетилетия след смъртта на проф. Стойков първият том на *Идеографския диалектен речник на българския език* е завършен, отпечатан и представен пред българската общественост. Предстои неговото оценяване като приносен труд в българската лексикография, като постигната реализация на идеята и концепцията на Ст. Стойков и М. Младенов.

5.0. Върхът на лексикографската дейност на проф. Стойков е постигнат в труда му *Лексиката на банатския говор*, отпечатан през 1968 г. в поредицата „Трудове по българска диалектология“ (книга 4), в който централно място заема речникът на банатската диалектна лексика. В кратката уводна част на речника, авторът пише: „Даденият тук речник на банатския говор е един от първите опити у нас да се представи цялата лексика на български диалект. По-специални усилия бяха положени да се разкрие динамиката на речниковия състав, да се разграничат по-старо и по-ново, да се установят многобройните варианти и устойчиви (фразеологични) съчетания, да се покажат различията между бешеновския говор и винганския подговор и пр. В речника е застъпена по-пълно терминологичната лексика, която по своя характер е по-достъпна за наблюдение...“ (Стойков 1968: 31).

Речникът съдържа 9386 единици, от които 8711 думи, 230 сложни названия и 445 устойчиви (фразеологични) съчетания. От уводните думи на ав-

тора става ясно, че той си поставя за цел да създаде пълен (изчерпателен) речник на описвания говор. Идеята за такъв тип речници не е нова в диалектната лексикография през онзи период. Тя, както посочва М. Младенов, намира и у нас поддръжници, дори и реализатори. Нямам за цел да анализирам речника подробно (това вече е направено компетентно и професионално в множеството рецензии за този капитален труд у нас и в чужбина). Мога само да споделя впечатления, които придобива един лексикограф недиалектолог при запознаване с труда. Няма съмнение, че този речник е тълковен, изработен съобразно с правилата при най-добрите постижения на модерната лексикография през онзи период. За това свидетелстват както структурата на речниковата статия, така и информацията (граматична, синонимна, словообразователна, фразеологична и др.), която може да се извлече от нея. Авторът въвежда принципи, които са новаторски за диалектната лексикография: отделно представяне на видовете глаголни форми, но с тълкуване само на едно място, самостоятелно представяне на възвратните глаголи, които Стойков схваща като отделни лексикални единици, подробно разработване на семантичната структура на диалектните думи, пълно представяне на синонимните отношения, включване на фразеологичните съчетания и др. Към тях авторът е прибавил и нови принципи, налагани от диалектния характер на речника, като: включването на фонетични варианти в азбучния ред на словника, включването – пак в словника – като заглавни единици на устойчиви съчетания със значение различно от значението на своите съставки, отразяването на омонимията и др. В двата начина на тълкуване на значенията на думите (чрез описателна дефиниция или синонимно с дума от книжовния език) Стойков прилага теоретичното си схващане за общи, частични и пълни диалектизми. Общото впечатление, което остава, навежда на мисълта, че речникът на лексиката на банатския говор представлява една своеобразна „прелюдия“ към големия академичен диалектен речник на лексиката на българския език. Може да се предполага, че много от чертите на авторския речник са щели да залегнат и в концепцията за големия речник, по който вече се е работило в СБД, концепция, която проф. Стойков не успя да предложи. Речникът на банатската българска лексика е изработен с изключителна прецизност и последователност (с малки изключения) в прилагането на избраните правила, черти, които са типични за работите на проф. Стойков. В този негов труд се открояват и задълбочените му познания върху различните области на българския език като цяло, и виждането му как трябва да изглежда диалектният речник на един отделен говор. Безспорно трудът на проф. Стойков е непреходен принос не само за диалектната, но и за българската лексикография изобщо. Оценявайки речника, проф. С. Б. Бернщейн пише: „Описанието на лексиката (в речника – бел. Ю.Б.), извършено на високо равнище, го прави уникално явление в славянската диалектна лексикография“ (Бернщейн 1974: 17).

Мястото, което заема проф. Стойков в българската лексикография, се определя от прякото му участие в нейното академично прохождение, от новаторските му идеи за изработването на един или друг тип диалектни речници, от поставянето на диалектната лексикография на научни основи и съдействието за нейното развитие, което всъщност е развитие и разширяване на обекта на лексикографията у нас през втората половина на ХХ век.

Проф. Ст. Стойков беше учен с многопосочни интереси, с огромен научен потенциал, с широка популярност у нас и в чужбина, когото големият френски българист проф. Роже Бернар характеризира като „голям учен с изключително светъл ум, враг на всяка празна фразеология“ и „с интелектуална честност“. Като човек, отдаден на науката, проф. Стойков често повтаряше фразата „всеки трябва по малко да умира за отечеството“, фраза, която звучи почти като девиз. Той принадлежи към онова поколение учени, което оформя облика на българското езиковедие през втората и третата четвърт на ХХ век. Проф. Ст. Стойков е бил научен секретар на ИБЕ (1951–1958 г.) и дългогодишен негов заместник-директор (1958–1969 г.). Заедно с проф. Л. Андрейчин (с когото го свързваше и дълбоко искрено приятелство, което може да се определи като своеобразна „симбиоза“ на два противоположни по темперамент характера, отдадени на обща цел) двамата успяха да издигнат авторитета на ИБЕ и с не малко усилия от края на 50-те години на миналия век да го превърнат в национален лингвистичен научен център за разработването на големи фундаментални задачи с важно национално значение.

Проф. Ст. Стойков не беше академик. Той не беше избран и за член-кореспондент. Но неговите научни знания и многобройните му трудове, известни и цитирани у нас и далече зад граница, по стойност и с непреходност на значението многократно надвишават критериите за придобиване на тези звания. Той беше „академик“ по дух, по манталитет, по знания, по резултати, по постижения и по популярност, каквито стойностни качества все по-рядко днес се наблюдават.

СЪКРАЩЕНИЯ

БАН	– Българска академия на науките
БДА	– Български диалектен атлас
БДР	– Български диалектен речник
БКД	– Българско книжовно дружество
БКЕ	– Български книжовен език
БТР	– Български тълковен речник
ИБЕ	– Институт за български език
РСБКЕ	– Речник на съвременния български книжовен език
СБД	– Секция за българска диалектология
СУ	– Софийски университет
УС	– Управителен съвет

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Протоколът е подписан от председателя на Историко-филологическия клон на БАН (тогава БАНИ – Българска академия на науките и изкуствата) акад. Михаил Арнаудов и от секретаря акад. Стоян Романски. Факсимиле от този протокол вж. в: *Институт за български език. 1942–2002 г.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, с. 15.
- ² БТР е претърпял три издания: 1955 г., 1963 г. и 1973 г. През 1994 г. излиза четвърто издание, допълнено и редактирано от Димитър Попов, сътрудник в Секцията за българска лексикология и лексикография при ИБЕ.
- ³ През втората половина на 50-те години на ХХ век започва усилената научноизследователска работа по БДА. Като оценява високо значението на тази важна национална задача, ръководството на БАН, със съдействието на председателя на Академията, отпуска на ИБЕ специализиран бюджет от 50 000 лв. за срок от 20 години. Точното планиране на работата от проф. Ст. Стойков и вярното предвиждане на необходимото време осигуряват изработването и завършването на атласа в определен срок, въпреки преждевременната кончина на неговия ръководител.

ЛИТЕРАТУРА

- Бернщейн 1974:** Бернщейн, С. Б. В памет на приятеля и другаря. // *В памет на професор Стойко Стойков. Езиковедски изследвания.* София: БАН, с. 15–19.
- Бояджиев 1970:** Бояджиев, С. Проф. Стойко Стойков и въпросите на българската лексикология и лексикография. // *Български език*, № 2–3, с. 111–114.
- Динеков, Младенов 1993:** Динеков, П., М. Младенов. *Стойко Стойков.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. 175 с.
- Мирчев 1974:** Мирчев, К. Проф. д-р Стойко Иванов Стойков (26.X.1912 – 9.XII.1969). // *В памет на професор Стойко Стойков. Езиковедски изследвания.* София: БАН, с. 5–13.
- Младенов 1974:** Младенов, М. Библиография на трудовете на проф. Стойко Стойков. // *В памет на професор Стойко Стойков. Езиковедски изследвания.* София: БАН, с. 21–43.
- Стойков 1968:** Стойков, Ст. Лексиката на банатския говор. // *Трудове по българска диалектология.* Книга 4. София: БАН. 326 с.
- Стойков, Младенов 1969:** Стойков, Ст., М. Младенов. Проект за „Идеографски диалектен речник на българския език“. // *Български език*, № 2, с. 155–170.